

УДК 340.11

Т. С. Ківалова
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
міжнародного права та міжнародних відносин ОНЮА

Г. Є. Смелянець
аспірантка кафедри теорії держави і права ОНЮА

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ І СКЛАДОВІ МЕТОДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Правове регулювання є основною формою реалізації функцій права. Призначенням його є вивчення механізму правового впливу на суспільні відносини, аналіз співвідношення переконання та примусу в праві. Правове регулювання являє собою особливу наукову категорію, у зміст якої входять такі поняття як «механізм правового регулювання», «тип регулювання», «правовий режим», «предмет регулювання», «метод регулювання», що дозволяють розглянути право в дії, тобто розкрити його динаміку.

Питанню правового регулювання суспільних відносин було присвячено чимало глибоких і цікавих досліджень, однак необхідно відзначити, що питання методу правового регулювання усе ще відноситься до однієї з малорозроблених і суперечливих проблем юридичної науки. Більшість досліджень, присвячених методу правового регулювання, в значній мірі застаріли і не відображають тих значних змін, що відбулися і відбуваються в Україні.

У даній статті робиться спроба на тлі різноманіття різних теоретичних досліджень методу правового регулювання визначити поняття методу, його структуру з урахуванням аналізу ряду концептуальних питань сучасного розвитку.

На наше погляд, для визначення поняття методу правового регулювання необхідно проаналізувати найбільш фундаментальні роботи в області дослідження даного питання.

Одним з перших, дослідженням методу правового регулювання займався Л. С. Явич, що визначає метод як «сукупність юридичних засобів впливу на суспільні відносини, які застосовує держава при правовому регулюванні суспільних відносин» [1].

В. М. Горшенев у статті «Поняття методу правового регулювання і його різновиди» зазначає, що метод правового регулювання — це «своєрідний спосіб впливу на суспільні відносини з метою їх врегулювання, що виражається у встановленні, за допомогою норми права, визначеного (можливого і належного) стану волі суб'єктів у їх взаємовідносинах один з одним, а також щодо бажаних результатів їх поведінки» [2].

Цікавий підхід до поняття методу правового регулювання викладений О. М. Вітченко. Автор досліджує поняття методу правового регулювання у двох аспектах: як основний чи загальний метод — властивий усій системі права

в цілому, і як галузевий метод — особливий засіб, визначений спосіб специфічно юридичного впливу права. При цьому автор виводить визначення понять загального і галузевого методу правового регулювання шляхом розкриття їхньої структури, тобто через складові елементи загального і галузевого методів правового регулювання.

На його думку, «загальний метод правового регулювання являє сукупність специфічних юридично — нормативних засобів впливу права на суспільні відносини, що дозволяють відмежувати правове регулювання від інших форм впливу права на суспільні відносини». «Галузевий метод правового регулювання — це сукупність юридичних прийомів, засобів, способів, що відбивають своєрідність впливу галузі права на суспільні відносини, спрямованих безпосередньо на формування і зовнішній прояв можливого і належного поведження суб'єктів у відносинах, які урегульовані даною галуззю права» [3].

В. Д. Сорокін виводить поняття методу правового регулювання, використовуючи методологію системного аналізу, і розуміє метод правового регулювання як «сукупність юридичних прийомів, засобів, способів впливу соціальних управляючих систем, що входять у державний апарат, на соціально-правове середовище в цілому і на складові його елементи» [4].

Як бачимо, перераховані автори займалися дослідженням методу правового регулювання на рубежі 60-80 років, тобто з позиції традиційних політико-ідеологічних проблем (базис, надбудова, класи, соціалізм і т. п.) того періоду. Більш того, такими дослідженнями займалися переважно російські вчені.

На даний час немає жодної фундаментальної роботи в області дослідження методу правового регулювання, а питання методу відображається тільки в новітніх підручниках з теорії держави і права. Однак питання методу правового регулювання торкнувся у 2000 році В. Д. Сорокін на сторінках журналу «Правознавство» у статті «Правове регулювання: предмет, метод, процес» [5].

Звернемося до розгляду поняття методу правового регулювання, які наведено в деяких новітніх підручниках з теорії держави і права. Так, в одному з них автори «під методом правового регулювання розуміють визначені прийоми, способи, засоби впливу права на суспільні відносини» [6]. О. Ф. Скакун визначає метод правового регулювання як «сукупність прийомів, способів правового впливу на суспільні відносини (відповідає на запитання як?)» [7]. В. М. Сирих визначає поняття методу правового регулювання як «способу впливу норм даної галузі права на поведження людей, на урегульовані цією галуззю суспільні відносини» [8]. У підручнику М. С. Кельмана та О. Р. Мурашина метод правового регулювання визначається як сукупність прийомів та засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини певного виду [9]. П. М. Рабінювич відзначає, що метод правового регулювання — специфічний спосіб владного впливу держави на суспільні відносини, здійснюваний за допомогою юридичних законів [10]. У підручнику «Загальна теорія права і держави» за редакцією В. В. Лазарева поняття методу правового регулювання визначається як «сукупність юридичних способів правового регулювання» [11]. С. С. Алексєєв трактує поняття методу правового регулювання як «прийоми юридичного впливу,

їх сполучення, що характеризують використання в даній області суспільних відносин того чи іншого комплексу юридичних засобів» [12].

З наведених визначень видно, що відсутня однаковість щодо поняття методу правового регулювання. Одна група вчених трактує його як прийоми, способи, засоби впливу права; інша — як сукупність способів правового регулювання; третя — як комплекс юридичних засобів; четверта — як засоби забезпечення.

На наш погляд, єдності думок у розумінні методу правового регулювання не досягнуто, оскільки досі при розгляді правового методу присутній однобічний підхід, а саме: метод правового регулювання розглядається винятково як допоміжний, похідний від предмета правового регулювання — класифікаційного розмежування системи права за галузями. Більш того, кожен із вчених виводить визначення поняття методу через різні категорії правової науки.

Тим часом, у нових підручниках з теорії держави і права найбільш цікавий погляд на визначення методу правового регулювання викладений В. С. Нерсесянцем, який розглядає поняття методу правового регулювання у двох аспектах: загальний метод правового регулювання і метод галузевого правового регулювання.

Підходячи до визначення поняття методу правового регулювання з позиції загального і галузевого методу, В. С. Нерсесянц виходить з того, що «будь-яке галузеве право за своїми сутнісними властивостями і предметно-методологічними характеристиками являє собою форму конкретизації загального поняття права в цілому, що лежить в основі загальної концепції предмета і методу юридичної науки» [13].

У нашому розумінні, такий підхід є найбільш вдалим, оскільки аналіз сучасної юридичної літератури дає підстави припускати, що більшість авторів у напрямку розгляду поняття методу правового регулювання прослідковує момент існування загального і галузевого методу, тільки вони недостатньо чітко формулюють цю позицію. В. М. Сиріх при характеристиці елементів методу правового регулювання відзначає: «Різне сполучення способів, прийомів правового впливу на суспільні відносини утворює специфіку галузевого методу» [14]. М. І. Матузов і О. В. Малько прямо підрозділяють: «загальний метод правового регулювання — як збірна категорія» і «конкретні методи — характерні для тих чи інших галузей» [15]. Таким чином, концепція розгляду методу правового регулювання у двох аспектах (загального і галузевого методу) ще недостатньо досліджена в юридичній науці, заслуговує більш детального розгляду, оскільки дозволяє проникнути усередину вивчення цього істотного правового явища, з'ясувати його структуру, джерело виразу, тобто розглянути метод правового регулювання як самостійну правову категорію.

Дати повну характеристику методу правового регулювання неможливо без розгляду структури методу, тобто його складових елементів, які взяті у сукупності, і в підсумку дають уявлення про те, яким чином право впливає на суспільні відносини. Аналіз складових, їх співвідношення знаходять вираз, перш за все, у правовому статусі суб'єктів. Поставивши суб'єктів суспільних відносин у ті чи інші вихідні юридичні позиції, правова система тим самим визначає своєрідність

всього комплексу правових засобів, принципів, які використовуються у даній сфері.

Вперше увагу визначенню складових елементів методу правового регулювання було приділено Л. С. Явичем, який запропонував вважати складовими частинами методу п'ять компонентів: 1) порядок встановлення прав і обов'язків суб'єктів права; 2) ступінь визначеності наданих прав і «автономності» дій суб'єктів; 3) взаємини суб'єктів правовідносин; 4) наявність чи відсутність конкретного юридичного зв'язку між суб'єктами прав і обов'язків; 5) шляхи і засоби забезпечення встановлених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [16].

О. М. Вітченко складові елементи загального методу виводить на рівні системи права. Так, структуру загального правового методу складають правові засоби, які взяті у сукупності: 1) встановлення меж регульованих відносин, визначення об'єктів, на які може бути спрямована дія права; 2) державно-владні встановлення щодо поведження суб'єктів, які передбачають для учасників суспільних відносин права й обов'язки, здійснення яких дає можливість державі підтримувати бажаний і однаковий правовий порядок; 3) наділення учасників регульованих відносин правоздатністю і дієздатністю; 4) визначення державних заходів примусу у випадку порушення встановлених прав і правового порядку.

Складові елементи галузевого методу автор виводить на рівні норм права, які складають окрему галузь, і доходить до висновку, що структуру галузевого методу складає сукупність правових прийомів: 1) правове становище суб'єктів у сфері регульованих відносин; 2) юридичний факт як прийом, за допомогою якого держава визначає підстави виникнення, зміни і припинення правовідносини; 3) прийоми формування суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у правових відносинах; 4) прийоми захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків [17].

Своєрідна точка зору на складові елементи методу правового регулювання у В. Д. Сорокіна, який вважає, що складовими внутрішніми частинами методу завжди виступають три основних способи впливу права, а саме: дозвіл, обов'язок і заборона. Ці способи виступають як системні елементи, засновані на тісній взаємодії «з перевагою якогось одного елемента, ефективна дія якого забезпечується присутністю двох інших» [18].

Більш широке трактування складових елементів методу правового регулювання дав С. С. Алексєєв, який розглядає їх як: 1) характер загального юридичного становища суб'єктів (тобто правосуб'єктності, правового статусу) — чи знаходяться суб'єкти у стані влади і підпорядкування, чи займають рівні, юридично однопорядкові позиції, чи пов'язані «трудовим режимом» і т. д.; 2) характер підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин (тобто юридичних фактів) — чи виникають, зокрема, правовідносини на основі адміністративних актів чи договорів і т. п.; 3) характер способів формування змісту прав і обов'язків суб'єктів — чи визначається воно безпосередньо нормами права, чи адміністративними актами, чи угодою суб'єктів і т. п.; 4) характер юридичних заходів впливу (тобто санкцій), способів, основ і процедури застосування санкцій [19].

У сучасній юридичній літературі складовим елементам методу правового регулювання увага приділяється у значно меншій мірі. Так, В. М. Сиріх наводить такі елементи методу правового регулювання як: 1) специфічний спосіб взаємозв'язку прав і обов'язків між учасниками урегульованих галузью правовідносин; 2) особливі способи формування змісту прав і обов'язків суб'єктів права; 3) санкції, способи і процедури їхнього застосування [20].

М. І. Матузов і О. В. Малько відзначають наступні компоненти: 1) встановлення меж регульованих відносин, що у свою чергу залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів; 2) видання відповідних нормативних актів, які передбачають права й обов'язки суб'єктів, приписи про належну і можливу поведінку; 3) наділення учасників суспільних відносин правоздатністю і дієздатністю, що дозволяють їм вступати в різноманітні правовідносини; 4) визначення мір відповідальності (примусу) на випадок порушення цих нормативів [21]. На жаль, автори обмежуються вказівкою складових компонентів тільки загального методу і не ведуть до розкриття складових компонентів галузевого методу правового регулювання. Найбільш близькою, на наш погляд, в даному ракурсі є точка зору П. М. Рабіновича, який вважає, що метод правового регулювання характеризується: 1) колом суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними; 2) змістом й обсягом правового статусу суб'єктів певних відносин; 3) порядком формування, встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів; 4) ступенем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків; 5) співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку — повноважень (дозволів), обов'язків та заборон; 6) порядком (процедурою) здійснення юридичних прав та обов'язків; 7) способами примусового забезпечення прав і обов'язків [22].

Саме таким чином правова система може визначати своєрідність усього комплексу юридичного інструментарію, що використовується тією чи іншою галуззю, і звідси витікають основні особливості структурних підрозділів правової системи. Кожен галузевий метод є специфічним комплексом прийомів та засобів регулювання, що існують тільки у даному конкретно-нормативному матеріалі.

Усе викладене дозволяє зробити висновок, що побудова правової держави в Україні приводить до необхідності вирішення питання: як право здійснює свою регулятивну роль? Розв'язання даної проблеми має не тільки теоретичне, але й величезне практичне значення, оскільки в її межах вирішується питання подальшої правової регламентації суспільних відносин, виявлення основних тенденцій розвитку права.

Література

1. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. — М., 1961.
2. Горшечев В. М. Понятие метода правового регулирования и его разновидности // Ученые труды Свердловского юридического института. — 1966. — Вып. 5. — С. 401.
3. Витченко А. М. Метод правового регулирования общественных отношений. — Свердловск, 1974. — С. 45.

4. Сорокин В. Д. Метод правового регулирования: Теоретические проблемы. — М., 1976. — С. 84.
5. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс // Правоведение. — 2000. — № 4. — С. 35–44.
6. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 1999. — С. 354.
7. Скакуп О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Х.: Кодекс, 2000. — С. 262.
8. Сырых В. М. Теория государства и права: Учебник. — М., 2002. — С. 231.
9. Кельмап М. С., Мурашип О. Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. — К.: Колдор, 2002. — С. 254.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Павч. посіб. — 6-е вид. — Х.: Кодекс, 2002. — С. 135.
11. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2003. — С. 215.
12. Алексеев С. С. Восхождение к праву: Поиски и решения. — М.: Норма, 2002. — С. 272.
13. Пересыпц В. С. Общая теория права и государства: Учеб. для вузов. — М.: Норма-Ипфра, 2002. — С. 434–438.
14. Сырых В. М. Вказ. твір. — С. 232.
15. Теория государства и права / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — С. 354.
16. Явич Л. С. Вказ. твір. — С. 89.
17. Витченко А. М. Вказ. твір. — С. 49–65.
18. Сорокин В. Д. Метод правового регулирования: Теоретические проблемы. — С. 111.
19. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы советского права. — М.: Госюриздат, 1961. — С. 61–70.
20. Сырых В. М. Вказ. твір. — С. 231.
21. Теория государства и права / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — С. 355.
22. Рабінович П. М. Вказ. твір. — С. 139.

УДК 323.39

О. С. Мельничук
аспірантка кафедри теорії держави і права ОНЮА

ГОЛОВНА АКсіОМА ПОЛіТИКИ — ПРАВИТИ ПОВИННІ КРАЩІ

Интерес до феномену політичної еліти та політичного лідерства і перші спроби їхнього визначення відносяться до стародавніх часів. Систематичне осмислення, найвищий рівень обґрунтування і практичне застосування теоретичних узагальнень виділених проблем приходяться на ХХ століття. В юридичній літературі розглядають існуючі розробки з теорії еліт, а також практику їх виникнення і функціонування як реальність минулого, нинішнього та, імовірно, наступного розвитку людської цивілізації [1].

Якщо до дев'ятнадцятого століття моральні і ділові якості глав більшості держав не були чимось важливим і часто не піддавалися навіть сумніву, то в сучасних умовах ці якості все більш відтіняють інші. «У сучасному світі вже немислимо, щоб глава держави й уряд, які уособлюють владу, були позбавлені будь-яких людських достоїнств» [2]. Х. Ортега-і-Гассет вважав: політика має потребу в людях особливих якостей. У М. Марешаля еліта визначається не багатством, освітою чи манерами, а духом і почуттями, а В. Соловйов ступінь